

HÁBORÚELLENES ÉS DEMOKRATIKUS MOZGALMAK CSONGRÁD ÉS CSANÁD MEGYÉKBEN 1912—1913 FOLYAMÁN

I

1912. októberében tört ki az első világháború előtti nemzetközi politika egyik legfontosabb válságos eseménye: az első balkáni háború. Szerbek, bolgárok, görögök és más kis nemzetek igazságos, felszabadító harcot folytattak a török szultáni zsarnokság ellen. A hősiesen küsző balkáni országokat azonban az a veszély fenyegette, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia hátbatámadja őket. Bécs fináncnökés-nagybirtokos körei a félsziget leigázására törekedtek, s ennek érdekében világháború kirobantásától sem riadtak volna vissza. A balkáni háború időszakában (1912. október és 1913. május között) több ízben fennállt annak veszélye, hogy a Monarchia hadat üzen a tőle délre levő kis független államoknak. E sötét terveiben Bécsset készségesen segítette a Magyarországon hatalmat gyakorló Tisza—Lukács-féle kormányzat.

Háború veszélye fenyegette hazánkat. Magyarország lakossága 1912. őszén nagyarányú tiltakozó mozgalmat indított a bécsi agressziós tervek ellen. A munkásosztály vezetésével (kispolgári, értelmiségi és egyes nagybirtokos csoportok bevonásával) széleskörű nemzeti összefogás jött létre a béke és a demokratikus jogok érdekében. Bár a hazafias, kormány- és háborúellenes gyűlések, tüntetések és sztrájkok önmagukban természetesen nem tudták volna megakadályozni az agressziót, jelentőségük mégis nagy, mert megmutatták népünk ellenkezését az imperialista vérontás tervei ellen. Az 1912. október és 1913. május közötti ellenzéki politikai rendezvényeken a béke kérdése volt az alapvető; ez persze nem jelenti azt, hogy nem foglalkoztak az ország demokratikus átalakításának hagyományos problémáival.¹ Ezen időszak nagyarányú háborúellenes és demokratikus mozgalmából az akkori Csongrád és Csanád megyék lakossága is kivette részét.

Ezen a területen 1912-ben már fejlett munkásmozgalom volt. Ennek központját természetesen e vidék legnagyobb s egyúttal iparilag viszonylag legfejlettebb városa: Szeged képezte. Ugyancsak jelentős szocialista mozgalom tevékenykedett a csongrádi ipar másik centrumában: Hódmezővásárhelyen is.² Az akkori Csanád megye székhelyén: Makón is eleven volt a szociáldemokrata szervezkedés. Ugyancsak figyelemreméltó a földmunkásság szocialista mozgalma, mely a múlt század vége óta erős volt ezen a vidéken is. Különösen Szentes és Csongrád városokban volt ez észlelhető. A Csongrád és Csanád megyei szociáldemokrata szervezetek általában az országos pártvezetőség irányvonalát követték, attól lényegesen sem jobbra, sem balra nem tértek el.

¹ Az 1921—13. évi háborúellenes mozgalommal részletesen foglalkozik a szerző kandidátusi disszertációjában. (Megjelenés alatt az Akadémiai Kiadónál.)

² Párttörténeti Intézet Archivuma (a továbbiakban PTIA) A XV. 1(1907)3 (áttekintés az 1907—1913. közötti hódmezővásárhelyi tevékenységről)

Ugyancsak jelentős szerepet játszott 1912-ben Csongrád és Csanád megyék politikai életében a polgári demokratikus ellenzék. Legnagyobb mozgalma volt országos viszonylatban a Justh Gyula és Károlyi Mihály vezette „Függetlenségi és 48-as Párt”. Ez a párt elég népszerű ezen a vidéken (hol a haladó szabadságharcos hagyományok oly elevenen éltek és a „Szeged népe, nemzetem büszkesége” kossuthi mondásra úgyszólván mindenki szívesen emlékezett.) Maga Justh Gyula Makó város országgyűlési képviselője volt. A párt makói lapja: a Makói Független Újság tekintélyében túllépte a helyi kereteket, és országos viszonylatban figyelemre méltatták. Ugyancsak a függetlenségiakat támogatta a polgári baloldali Szegedi Napló is. Szerkesztője a már ekkor ismert haladó író: Móra Ferenc volt.³

Az itteni baloldali mozgalmak legérdekesebb színfoltját a köztársaságiak jelentették. Ők voltak Magyarországon a világháború előtt az egyedüliek, akik nyíltan hirdették hazánknak a Habsburgoktól való teljes elszakadását. E bátor politikai csoport munkáját még érdekesebbé teszi, hogy központjuk (más pártoktól eltérően) nem Budapesten, hanem éppen ezen a vidéken: Hódmezővásárhelyen volt. Itt adták ki folyóiratukat: a Magyar Köztársaságot is.⁴ Vezetője Nagy György itteni ügyvéd, országgyűlési képviselő volt. Legfőbb támogatójának, a mozgalomban szinte jobbkézének a kiváló makói politikus, közíró és tudós: Espersit János tekinthető.⁵ Az országos pártalakulás éppen a tárgyalts időszak előestéjén: 1912. szeptember 7-én történt Budapesten. Az országos pártvezetőségben — Nagy György elnökön és Espersit János alelnökön kívül — elég sokan képviselték Csongrád-Csanádot. Legjelentősebb közülük a gazdasági ügyek felelőse: Szabó Imre hódmezővásárhelyi tanító.⁶ A párt országos szervezkedését és folyóiratának szerkesztését továbbra is Hódmezővásárhelyen intézték. Ezért Csongrád-Csanád 1912/13. évi története bizonyos fókig összefügg a Magyar Köztársasági Párt akkori működésével.

II

1912. október elején érkeztek az első háborús hírek a Balkánról. Egy csapásra ez a probléma került most a közérdeklődés középpontjába. Ez figyelhető meg a Csongrád-Csanád megyei politikai életben is. A haladó közvélemény itt is határozottan elítélte a hivatalos körök által terjesztett háborús hisztériát. „Népünknek semmi szüksége sincs háborúra.”⁷ „Nincs semmi keresnivalónk a Balkánon!”⁸ „A bécsi hatalmasoknak meg kell érteniük: a magyar nemzet békét kíván!”⁹ — ilyen és ehhez hasonló kommentárok gyakran láttak napvilágot az itteni demokratikus sajtóban is. Különösen éles hangon írtak a haladó lapok Ferenc Ferdinánd trónörököséről, aki az azonnali háborút kívánó osztrák politikusok és tábornokok pártjának élén állt.¹⁰

Elsőnek a szervezett munkásság mozdult meg a békéért. Október 6-án ország-szerte mindenütt tartottak szociáldemokrata gyűléseket a háború ellen. Szegeden

³ *Vajda László*: Móra Ferenc, a vezércikkíró. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1959. I. köt. 91—103. l.

⁴ A Magyar Köztársaság folyóirat 1911. óta jelent meg Hódmezővásárhelyen. Minden hónap 14-én jelent meg, hogy ezzel is emlékeztessen 1849. április 14-re, a trónfosztás napjára.

⁵ *Péter László*: Espersit János (1879—1931) Bp. 1955. Akadémiai Kiadó 14—16. l.

⁶ *Bónis György*: Nagy György és az 1914. előtti magyar köztársasági mozgalom. Bp. 1962. Akadémiai Kiadó. 48. l.

⁷ Szegedi Napló 1912. október 4.

⁸ Makói Független Újság 1912. október 6.

⁹ Szegedi Napló 1912. október 13.

¹⁰ Makói Független Újság 1912. október 10—11—15.

aznap mintegy háromezer munkás jelent meg a munkásotthonban, s a hangulat az összejövetelen meglehetősen izgatott volt.¹¹ Makón mintegy ezerötszázán, Szentesen pedig ezren adták tanújelét háborúellenes aktivitásuknak október 6-án¹² A gyűléseken elfogadott — mindenütt azonos szövegű — határozat felszólította „az ország minden jóérzésű, a kultúra kincseit féltő” a haladás követeléseit magáévá tevő népréteget, hogy mindenütt követelje nyomatékosan a béke fenntartását, tiltakozzék hangosan és minden rendelkezésre álló módon minden kísérlet ellen, amely akár más népeket, akár saját országunk népét a háború gyilkos pusztításainak akar kitenni.”¹³ Nyilvánvaló, hogy a felhívás helyes volt. Valóban szükségszerűen létre kellett jönnie e nehéz időszakban a békét és a haladást kívánó csoportok összefogásának. Szeged, Hódmezővásárhely és más városok szocialistái az antimilitarista egységfront politikáját a továbbiakban következetesen is alkalmazták.

A háborúellenes erők összefogását kívánó szocialista javaslat a polgári baloldal körében kedvező visszhangra talált. A függetlenségi és 48-asok Csongrád és Csanád megyében is határozottan felléptek a háború ellen. Justh és Károlyi hívei október 13-án Cegléden rendeztek nagygyűlést, melyen népes küldöttségek jelentek meg a Tisza—Maros közéről is. A ceglédi megmozduláson résztvevő csongrád—csanádi függetlenségi delegátusok is csatlakoztak a határozathoz, mely elítélte a „Bécsből terjesztett háborús vaklármát”.¹⁴ A párt itteni szervezetei a békeharcot (a szocialistákhoz hasonlóan) összekapcsolták a munkapárti reakció kormányának leleplezésével. Csanád megyében a törvényhatósági bizottságban október folyamán bizalmatlansági indítványt nyújtottak be a kormányzat ellen.¹⁵

Érdemes bővebben foglalkozni a köztársaságiak tevékenységével 1912. októberében. A republikánusok is csatlakoztak a szociáldemokraták és a függetlenségiak háborúellenes mozgalmához. Folyóiratának vezércikkében maga Nagy György pártvezér írta: „egy bekövetkező háború... győzelmi riadójában is mi csak a halálhörgést hallanánk. Hiszen a diadalmi vér a trializmus fáját termékenyítené. Azt a titokban már elültetett fát, mely Magyarországnak csak újabb vándorbotot, újabb bitófákat termene. Nem gyászosan jellemző-e a mai monarchikus államformára, hogy akarunk, érdekünk ellenére belesodortathatunk egy olyan balkáni háborúba, melyből a mi vérhullámainkon a kétfejű sasos hadigálya emelkednék magasabbra.”¹⁶ A párt orgánuma egy másik cikkében pedig az éppen akkor túlzott mértékben felemelt katonai kiadásokat leplezte le: „A túltengő császári hatalom az udvartartás és a militarizmus iszonyatos költségeivel gyilkos teherként nehezedik a magyar nemzetre.”¹⁷ A republikánusok összejövetelein általában élesen támadták a trónörökös klikkjének kardcsörtetését.

Nem véletlen, hogy a béke akkori fő ellensége: Ferenc Ferdinánd háborús uszító csoportja felfigyelt a magyar köztársasági mozgalomra. A trónörökös már szeptemberben (mihelyt megtudta az országos pártalakulás hírét) azonnal írt a magyar kormánynak, erélyes rendszabályokat követelve a republikánusok ellen.¹⁸

¹¹ Népszava 1912. október 8.

¹² Szegedi Napló 1912. október 8.

¹³ Országos Levéltár Belügyminisztérium Rezervált Anyaga (a továbbiakban OLBMR) (1912) 825.

¹⁴ Pesti Napló 1912. október 15.

¹⁵ Pesti Napló 1912. október 8.

¹⁶ Magyar Köztársaság 1921. október 14. 3. l.

¹⁷ Magyar Köztársaság 1912. november 14. 11. l.

¹⁸ Österreichische Staatsarchiv — Kriegsarchiv: Militärkanzlei von Franz Ferdinand (a továbbiakban MKFF) 1912. Pu/35.

Azt lehetett volna várni, hogy a munkapárti budapesti minisztérium (amelynek sok kérdésben éles nézeteltérése volt Ferenc Ferdinándék „trialista” csoportjával) most határozottan el fogja utasítani a hazánk belügyeibe való beavatkozást. Nem ez történt. Lukács miniszterelnök szinte mentegetőző hangon válaszolt Ferenc Ferdinándnak, melyben arra hivatkozott, hogy „nem komoly dolog ez a párt”.¹⁹ Megjegyzendő azonban, hogy a trónörökös klikkje ebben a kérdésben tisztábban látott. Azonnal felismerte, hogy itt a magyar politikai életnek egy számukra igen veszélyes alakulatáról van szó, mely háborús terveiknek is útjában áll majd.

A köztársasági mozgalom október folyamán már erősen terjedt. November elején már országosan tízezer tagja volt a pártnak.²⁰ Szervezetei különböző alföldi és erdélyi megyékben egymás után alakultak meg.²¹ „Kibontott zászlók alá seregestől sorakoznak azok az igaz magyarok, — írta (kissé túlzó szónokias stílusban) Nagy György — kinnél egyet jelent a nemzeti függetlenség az emberi becsülettel; kik ennek a becsületnek s annak a függetlenségnek diadaláért minden áldozatra készek.”²² Már a hatóságok kezdtek felfigyelni a republikánus szervezkedésre. Egy adminisztratív intézkedést már októberben tettek. A Csongrád megyei tanfelügyelő Szabó Imre tanítóhoz írt egy figyelmeztetést, kérdezve: hogyan tartja párttagságát hivatali esküjével összeegyeztethetőnek?²³ E haladó pedagógus azonban önérzetesen válaszolt e támadásra.²⁴

Ha a háborúellenes mozgalomról beszélünk, nem szabad megfedkezünk az egyszerű emberek spontán antimilitarista hangulatáról sem. A haladó sajtó gyakran adott hírt 1912. októberében arról, hogy a bevonulás előtt állók körében a háborús hírek miatt nagy az elkeseredés.²⁵ Csongrádban különösen Tápé községben mutatkozott élesen antimilitarista hangulat.²⁶ Egy itteni parasztfíú: Török Péter október 17-én öngyilkos lett. Mint hozzátartozói a sajtónak nyilatkoztak: „mióta a háborús hírek jöttek, egyre izgatottabb lett és folyton azt hangoztatta, hogy nem akar háborúba menni.”²⁷ Török Péter tragikus esete országos visszhangot keltett. A tápéi parasztfíú sorsával széles tömegek éreztek együtt, s halála a háborúellenes hangulatot erősítette.

III

November elején a néptömegek békeakciói még magasabb fokra emelkedtek országszerte. Miközben Ferenc Ferdinándék háborúra uszítottak, a bécsi és budapesti kormányok gyanús előkészületeket tettek, — a békemozgalom nagyszabású demonstrációkat rendezett, melyek a nép hangulatát jól fejezték ki. A november 4-i, 10-i, 17-i és 24-i megmozdulások országszerte magasfokú aktivitásról tanúskodnak. (Nem véletlenül történt, hogy a köztársaságiak tevékenysége is ekkor bontakozott ki még nagyobb mértékben.) Budapesten az ellenzéki pártok a „hivatalos” országgyűléssel szemben november 13—14-én „ellenparlamentet” hoztak létre, mely azonban csak rövid ideig létezett. (Ennek tevékenységében Csongrád és Csanád megyék ellenzéki képviselői is résztvettek.)²⁸

¹⁹ U. o.

²⁰ Magyar Köztársaság 1912. október 14. 17. 1.

²¹ OLBMR 1913/217.

²² Magyar Köztársaság 1912. október 14. 1. 1.

²³ *Bónis* i. m. 52. l.

²⁴ *Bónis* i. m. 53. l.

²⁵ Szegedi Napló 1912. október 13, 22. Makói Független Újság 1912. október 15, 18.

²⁶ Világ 1912. október 18.

²⁷ U. o.

²⁸ Pesti Napló 1912. november 14—15.

November folyamán megnövekedett a háborúellenes aktivitás a Tiszatájon is. Csongrád és Csanád megyék lakosságának alkalma nyílt közvetlen tapasztalatot szerezni a háborús hisztériáról. November 9-én a VII. hadtest parancsnoksága — mely Szegeden székel — a város iskoláihoz átíratot intézett. Ebben követelte: gondoskodjanak arról, hogy a tanintézetek gyorsan legyenek hadikórházzá átalakíthatók(!).²⁹ Természetes, hogy ennek híre azonnal elterjedt nemcsak Szegeden, hanem az ország más részein is. Joggal tekintette a fővárosi sajtó is a VII. hadtest eljárását a háborús előkészületek nyilvánvaló bizonyítékának.³⁰ A katonai parancsnokság hisztéria-keltése természetszerűleg növelte a lakosság ellenállását a militarizmussal szemben.

A háborúellenes küzdelem élvonalában most is a szervezett munkásság állott. Legnagyobb szabású akciója országszerte november 17-én volt. Ezt a szocialisták egész Európában „nemzetközi békenapként” ünnepelték meg. Hazánk munkásosz-tálya is tüntetett aznap a háborús veszély ellen. November 17-én Szegeden három-ezer főnyi tömeg vonult a munkásotthontól a Klauzál térre. „Vesszen a háború!” és ehhez hasonló tartalmú kiáltások gyakran harsantak fel a munkások ajkán. Széll Mihály budapesti küldött leplezte le a Monarchia háborús előkészületeit.³¹ Makón is mintegy kétezer ember tüntetett aznap a világbékéért.³² Hódmezővásár-helyen a munkások aznapi tömeggyűlésén képviseltették magukat a köztársasá-giak is.³³ Ez országos viszonylatban kiemelkedő, mert november 17-én általában a polgári demokratikus csoportok („sajátos munkásmegmozdulásnak” tekintve azt) passzivitást tanúsítottak. A köztársasági párt azonban közvetlenül szolidaritást tanúsított a szocialisták békeharcával. Ezt mutatja a hódmezővásárhelyi eseten kívül az is, hogy az aznapi békescsabai gyűléshez Nagy György üdvözlő levelet intézett, melyet ott fel is olvastak.³⁴

A november 17-i munkásmegmozdulásokon gyakran hangzott el az „Éljen a köztársaság!” kiáltás is. Az aznapi budapesti tömeggyűlésen — Karl Liebknecht német baloldali szocialista vezető jelenlétében — is a republikánus államformát éltették. Ez jellemző az aznapi csongrád—csanádi tüntetésekre is. November 17-én egyébként Szegeden, Hódmezővásárhelyen és Makón az országosan egységes ha-tározatot fogadták el: a gyűlés „minden körülmények között és mindenáron követeli a békét és annak biztosítását. Az egybegyűlt munkásság óva inti Ausztria—Magyar-ország kormányát és diplomáciáját annak a bűnnek elkövetésétől, hogy az országot a háborúskodás szerencsétlenségébe döntsék... Az Osztrák—Magyar Monarchia valamelyes nagyhatalmi hóbortjáért nem szabad a békét veszélyeztetni.”³⁵ Csongrád és Csanád szocialistái a november 17-i demonstrációk jó megszervezésével aktivitá-suk szép tanúbizonyságát adták.

A következő vasárnapon: november 24-én a csongrádcsanádi tömegek újabb sikeres megmozdulásaira került sor. Az egyik Makón történt. Ez szociáldemokrata gyűlés volt, melyen azonban a helybeli baloldal is képviseltette magát. Mintegy kétezer főnyi tömeg követelte a békét, a demokratikus választójogot és a kormány-zat bukását³⁶ Pós Jenő budapesti küldött beszéde után a fentebbieket határozatba

²⁹ Pasti Napló 1912. november 13.

³⁰ U. o.

³¹ Népszava 1912. november 19.

³² U. o.

³³ Magyar Köztársaság 1912. december 14. 30. l.

³⁴ Népszava 1912. november 20.

³⁵ OLBMR 1912/1115.

³⁶ Népszava 1912. november 26.

foglalták. Az itt elfogadott deklaráció felemelte szavát „a monarchia Balkánháborúba való beavatkozási tervei ellen.”³⁷ A másik megmozdulás színhelye Hódmezővásárhely volt. Ezt a szocialisták, a függetlenségek és köztársaságiak egységesen rendezték. Kun Béla függetlenségi képviselő beszéde után Kiss Sándor, az SZDP helyi vezetője szónokolt a kormányzat és a hadi előkészületek ellen.³⁸ Ezután felszólalt Nagy György is. „Izzó, gyújtó hatású szavakkal hirdette, hogy hadat kell üzenni a háborúnak s harcolni kell a népparlament megteremtéséért.”³⁹ E lelkes hangulatú gyűlés végén a résztvevők határozatilag tiltakoztak a háború ellen.⁴⁰

Mint az említett példákban is látható, a munkásság megnövekedett aktivitása élenkább tette a függetlenségek tevékenységét is. Károlyiék itteni szervezetei fokozták az antimilitarista agitációt. November 10-én a kecskeméti nagygyűlésre — mely az alföldi ellenzék nagyszabású demonstrációjával lett — a csongrádi és eszanádi függetlenségi csoportok népes delegációt küldtek. Ők is támogatták az itt elfogadott határozatot, mely tiltakozott „minden hódító politika ellen.”⁴¹ Ugyancsak küldöttséggel képviseltették magukat a december 4-i kiskunfélegyházi megmozduláson, hol ismét a Balkán ügyeibe való be nem avatkozás mellett foglaltak állást.⁴²

A köztársasági párt népszerűsége éppen 1912. novemberében érte el a tetőpontját. Nagy politikai sikerük volt a november 4-i budapesti tüntetés, melyet Ferenc József látogatása alkalmából rendeztek. Ez zavarba hozta az uralkodót, mert „eddig ő nem ismert csak lojális alattvalókat, s most láthatta először a rideg valóságot.”⁴³ Az „Éljen a köztársaság” jelszó betöltötte a pesti utcákat, s joggal írta a szocialista sajtó: „Ha a tömegérzés ebben a kiáltásban tört ki, ez azt jelenti, hogy a nép a királyi hatalmat a népjog útjában állónak tekinti...”⁴⁴ Ettől kezdve a köztársaság éltetése a munkásgyűléseken is általános lett november folyamán. (Ez nyilvánult meg például a november 17-i „békenapon”).⁴⁵ A Népszava maga is gyakran adott hírt a köztársasági szervezkedésről.⁴⁶ Ez a szocialisták és köztársaságiak közötti szoros kapcsolat hosszú hónapokig fennmaradt.

A republikánus mozgalom terjedt. Szervezkedésére felfigyeltek már az ország határain túl is, különösen Franciaországban.⁴⁷ A köztársasági pártnak november elején Párizsban is alakult fiók-szervezete.⁴⁸ Röpiratot adott ki több nyelven, s ebben nemcsak a magyarországi reakciót és a hasburgi államot támadta, hanem már a német szövetséget is.⁴⁹ „Fájdalmasan érezzük — írta a Magyar Köztársaság egyik cikke — hogy a nagy német érdekek vonatékötélen vergődünk, de... nem nyugszunk bele a lealázó szolgaságba.”⁵⁰ E megnyilvánulás — mely jellemző a párt véleményére — igen figyelemreméltó. Az első világháborút megelőző időszakban (a széles látókörű nagy hazafit: Károlyi Mihályt kivéve) a polgári pártok közül csak a republikánusok jutottak el a független magyar külpolitika, a katasztrófába sodró német szövetséggel való szakítás gondolatáig.

³⁷ Makói Független Újság 1912. november 26.

³⁸ Pesti Napló 1912. november 26.

³⁹ Magyar Köztársaság 1912. december 14. 30. l.

⁴⁰ Pesti Napló 1912. november 26.

⁴¹ Pesti Napló 1912. november 12.

⁴² Népszava 1912. december 5.

⁴³ Magyar Köztársaság 1912. november 14. 36. l.

⁴⁴ Népszava 1912. november 5.

⁴⁵ OLBMR 1912/115.

⁴⁶ Népszava 1912. november 5—19—26.

⁴⁷ MKFF 1912 Pu/35.

⁴⁸ Magyar Köztársaság 1912. november 14. 32—35. l.

⁴⁹ Magyar Köztársaság 1912. november 14. 21. l.

⁵⁰ Magyar Köztársaság 1912. november 14. 38. l.

A párt agitációjában sok helyes javaslatot vetett fel. 1912. novemberében egy pillanatra felcsillant részükről az, hogy a közjogi problémákon túlmenően társadalmi változásokat is javasoljanak. Folyóiratunk egyik cikke a hitbizományok eltörlését és az egyházi vagyon szekularizációját hirdette.⁵¹ Másik írásuk felvetette a gondolatot: nem kellene-e elvenni azon főurak birtokát, akik hazaárulás révén jutottak annak idején vagyonukhoz?⁵² (Ez viszont — következetesen végig gondolva — úgyszólván az egész nagybirtokos osztályt érintette volna!) Sajnos, ez csak pillanatnyi felvetés volt részükről, s gazdasági-társadalmi reformterveket ismét csendben levetették a napirendről. Nagy hibájuk volt a magyar sovinizmus is, mely lehetetlenné tette, hogy a Habsburg-uralom elleni harcban más itt élő népekkel szövetkezzenek.⁵³ Haladó céljuk: a független magyar köztársaság megteremtését pedig nem a nép forradalmi harcával kívánták elérni. Igaz, novemberben lapjuk egyik cikke kifejtette: „forradalmat akarunk”, de sietett hozzátenni: „nem karddal, nem ágyúval, hanem az eszme fegyverével”.⁵⁴

Ezek kétségtelenül komoly hibák voltak. A mozgalomnak azonban elsősorban a maga nagy értékeit kell látnunk. Kétségtelenül tiszteletreméltó haladó irányzat volt ez. A mozgalomnak külön nagy érdeme 1912. novemberében, hogy aktív harccal zavarta a háborús usztító Ferenc Ferdinándék terveit. A trónörökös „kamarrillája” továbbra is éberrel figyelte a magyar republikánusokat. Egyik jelentésük kiemeli: a magyar kormány még nem ismerte fel, milyen erős a mozgalom, „annak ellenére, hogy ez a pártalakulás külföldön sem maradt figyelmen kívül.”⁵⁵ A trónörökös klikkjének „magyar szakértőjét”: Kristóffy Józsefet is komolyan aggasztotta a köztársasági párt befolyásának növekedése. Külön kiemeli az alföldi megyéket (Csongrádot névszerint említve), mint a republikánusok fellegvárát.⁵⁶ Ez a Hódmezővásárhelyről irányított mozgalom tehát veszélyt jelentett Ferenc Ferdinándék sötét tervei számára és idegesítette őket.

Az ősz végi és tél eleji válságos hetekben külön kiemelendő Csongrádban a nagy író: Móra Ferenc magatartása. Nemcsak az általa szerkesztett Szegedi Napló hangjában, hanem saját személyes megnyilatkozásaiban is határozottan fellépett a militarizmus ellen. „Én és a háború” című írásában gúnyosan leplezte le a bécsi diplomácia mesterkélt ürügyeit, mellyel a hadüzenetet szerette volna kiprovokálni. Ugyanakkor azonban cikkének hangja szomorúvá vált, amikor látta, hogy gyerekét a „katonásdi” elkápráztatta: látszott, hogy a naív kislány nem volt még tisztába azzal, mint jelentene egy háború.⁵⁷ „Haragszom a Jézuskára” címet viseli egy másik antimilitarista írása. Joggal tiltakozik ebben az ellen, hogy karácsonyra a gyerekeknek katonai vonatkozású játékokat adnak. Miért akarják őket „rákapatni a gyilkolás vágyára a szeretet örvén adott miniatűr fegyverekkel”?⁵⁸ Móra Ferenc írásaiiban egy tiszta humanista lélek lázadása fejeződik ki az imperialista háború örülete ellen.

⁵¹ Magyar Köztársaság 1912. november 14. 21. l.

⁵² Magyar Közt. 1912. november 14. 11. l.

⁵³ *Dolmányos István*: Néhány észrevétel a magyar köztársasági mozgalom értékeléséről. Századok, 1957. 5—6. sz. 786—787. l.

⁵⁴ Magyar Közt. 1912. november 14. 11. l.

⁵⁵ MKFF 1912. Pü/35.

⁵⁶ *Kristóffy József*: Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Bp. 1927. 699. l.

⁵⁷ *Móra Ferenc*: Szilánkok. Bp. 1961. Magvető 445—448. l. (A cikk eredetileg a Szegedi Napló 1912. december 1-i számában jelent meg.)

⁵⁸ *Móra Ferenc* i. m. 450. l. (Eredetileg a Szegedi Napló 1912. december 25-i számában jelent meg.)

Érdemes végül kiemelni, hogy egy másik nagy író is járt itt ebben az időszakban. Móricz Zsigmond volt az, aki ekkor az Alföldet végigutazta, és a nép hangulatáról tett megfigyeléseit riportorozatban írta meg.⁵⁹ Ő is (mint minden haladó író akkor) a béke mellett állt. Ez jutott kifejezésre „A szögedi embör” című írásában is. Elmeséli ebben beszélgetését a város egy egyszerű dolgozójával, aki „józan, okos, belátó s meleg humorú” egyén volt. „Hát lesz-e háború uram?” — kérdezte az illető az írótól, s mindjárt hozzá is tette: „Mert hát ne is legyen, kéröm...”⁶⁰ Nem kétséges, hogy Móricz a saját véleményét is adta a „szögedi embör” szájába, (hiszen ő maga is ellensége volt a militarizmusnak). Idézett írása azonban egyúttal jó megfigyelőkészségről is tanúskodik. Hiszen valóban így gondolkodtak az egyszerű emberek mind Szegeden, mind az ország más részein.

IV

1912. december elején váratlanul csökkent a háborús veszély. A Balkánon ugyanis ideiglenes fegyverszünet következett be. Ez átmenetileg lehetetlenné tette a Monarchia fegyveres beavatkozását. (Persze ez nem jelentette azt, hogy Bécs vezető körei — különösen Ferenc Ferdinándék — lemondtak volna agresszív terveikről.) A nemzetközi feszültség enyhülése következett be. Nagy megkönnyebbüléssel fogadta ezt a haladó közvélemény a Tiszatájon is.⁶¹ A következő hónapokban a politikai rendezvényeken a béke problémájával nem sokat foglalkoztak. Az érdeklődés középpontjába átmenetileg belpolitikai kérdések kerültek.

A belpolitikában nagy izgalmat keltett a kormány december 31-én benyújtott választójogi „reform-javaslat”. Ez a szavazati jogot csak kis mértékben terjesztette volna ki, tehát egyáltalán nem felelt meg a magyar haladó erők követelésének. A kormánynak ez az „újévi ajándéka” ezért országszerte nagy felháborodást keltett. Ebben osztozott Csongrád és Csanád haladó közvéleménye is. „Ez nem igazi választójog, hanem a nép becsapása!”⁶² „Tiszáék ismét megmutatták igazi arcukat”⁶³ — a helyi baloldali sajtó tele volt ilyen kommentárokkal. A leglényegesebben Nagy György fejezte ki magát (azzal kapcsolatban, hogy az oralkodó tetszését nyilvánította a kormány tervezete iránt.): „A király nyíltan odaszegődött Tiszáék mellé. Szent István koronájára feltűzte a bihari brigantik fekete kortestollát.”⁶⁴

A néptömegek felháborodása fejeződött ki a január 12-i népgyűléseken is. Az aznapi országos megmozdulásokból Csongrád két városában is kivették részüket a demokratikus erők. Hódmezővásárhelyen január 12-én a szocialisták, függetlenségek és köztársaságiak közös gyűlést rendeztek. (A republikánusok részéről Nagy György és Ormos Ede szólaltak fel.) Kifejezésre jutott e megmozduláson, hogy mélységesen elítélik „e család választójogi tervezetét”.⁶⁵ (Már ez alkalommal itt is — akárcsak az ország más helyein — felvetődött egy, kormány elleni általános sztrájkra vonatkozó javaslat. Emiatt a rendőrség a gyűlés feloszlásával fenyege-

⁵⁹ Móricz Zsigmond ezen riportjai először a Világ és Az Est napilapok 1912. december-januári számaiban jelentek meg.

⁶⁰ *Móricz Zsigmond: Riportok 1910—1919.* Bp. 1958. Szépirod. Kiadó 31. l. (Először Az Est 1913. január 18-i számában jelent meg.)

⁶¹ Szegedi Napló 1912. december 3.

⁶² Szegedi Napló 1913. január 4.

⁶³ Makói Független Újság 1913. január 8.

⁶⁴ Magyar Köztársaság 1913. január 14. 1. l.

⁶⁵ Pesti Napló 1913. január 14.

tözött.)⁶⁶ Végül azonban símán, rendben sikerült az összejövetelt befejezni. Aznap Szegeden is volt megmozdulás, mintegy kétezer résztvevővel. A szónokok itt is az általános sztrájk eszméje mellett agitáltak, s a gyűlés határozatába ez be is került.⁶⁷ Itt azonban a rendőrség nem zavarta emiatt a gyűlést.

Az általános sztrájk eszméje igen népszerűvé vált országszerte. A közhangulat hatása alatt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt január 26-i rendkívüli értekezlete határozatot is hozott erről. A konferencia ennek időpontját március elejére rögzítette.⁶⁸ A határozat nagy lelkesedést keltett az egész országban. Ezt üdvözölte Csongrád és Csanád közvéleménye is.⁶⁹ Február 2-án Hódmezővásárhelyen népgyűlést rendeztek, melyen négyezer főnyi tömeg jelent meg.⁷⁰ A köztársaságiak is képviseltették ezen magukat. Részükről Nagy György és Kalmár Antal szólaltak fel. A rendőrség is megjelent a gyűlésen, beavatkozásra készen. Addig nem volt probléma, míg csak „általában” szidták a kormányt és a demokratikus választójogot követelték. Amint azonban gyakorlati kérdéstről: az általános sztrájkról kezdtek beszélni, a rendőrség ezt megtiltotta. A jelenlevől azonban nem törődtek a hatóság képviselőjének figyelmeztetésével, hanem gyorsan meg is szavazták az általános sztrájkhoz való csatlakozásukat. Erre a rendőrség feloszlatta a gyűlést.⁷¹

Hiába volt azonban a vásárhelyi rendőrterror, az általános sztrájk eszméjének terjedését meggátolni nem lehetett. Csongrádon és Csanádban egyre jobban elmélyült a polgári baloldal és a munkásság együttműködése. Ezt szépen fejezte ki a demokratikus erők február 14-i szegedi gyűlése. (Ezen a szocialisták és a függetlenségiak mellett képviseltette magát a néhány napja megalakult ottani köztársasági párt-szervezet⁷² is.) A szónokok helyesen hangoztatták: a kormány megbuktatásáért minden haladó erőnek össze kell fognia. Hírdették, hogy a munkásság készülő nagy sztrájkja a haladó polgárság ügye is, ezért ez utóbbi anyagilag segíti majd a proletárok családtagjait a nagy küzdelem napjaiban. Határozatot hoztak a fokozott együttműködésről és a nagy összecsapásra való felkészülésről.⁷³

A munkásosztály ezekben a hetekben szép tanúbizonyságot tett harckészségéről. Csongrádon és Csanádban is elszántan készültek a sztrájkra. A körülmények pedig nem voltak kezdvezőek. Különösen Hódmezővásárhelyen volt erős a rendőri elnyomás — a pártszervezet jelentése szerint — „a hatóság valószínű oroszországi állapotokat rendszeresítette meg.”⁷⁴ A munkásság februári politikai összejövetelein tilos volt a sztrájkról beszélni. Az ottani szocialisták azonban leleményesek voltak. A sztrájk előkészületeiről „beszéltünk a műhelyekben és a proletárok lakásaiban.”⁷⁵ Itt érdekes példája nyilvánult meg a legális és illegális tevékenység összekapcsolásának. Más helyeken: Szegeden, Makón és Szentesen viszont a hatósági ellenőrzés kevésbé volt szigorú, így az előkészületek nyíltabban folyhattak.

Csongrád és Csanád haladó polgári csoportjai (híven a február 14-i szegedi határozathoz) a sztrájk segítésére aktív tevékenységet fejtettek ki. Körükben nagyarányú

⁶⁶ Világ 1913. január 14.

⁶⁷ Szegedi Napló 1913. január 14.

⁶⁸ PTIA A. XV. 1/1917/18/b.

⁶⁹ Makói Független Újság 1913. február 1.

⁷⁰ Pesti Napló 1913. február 4.

⁷¹ U. o.

⁷² OLBMR 1913/217.

⁷³ Pesti Napló 1913. február 16.

⁷⁴ PTIA A. XV. (1907)3.

⁷⁵ U. o.

gyűjtés indult a proletárok családtagjai javára.⁷⁶ A polgári baloldal rokonszenvvel írt a munkások készülő nagy harcáról.⁷⁷ A köztársaságiak is támogatásukról biztosították a munkások országos mozgalmát „erkölcsileg és anyagilag” és pártjuk kijelentette: „a sztrájkban úgy munkaadó, mint munkás tagjaival részt vesz.”⁷⁸ A kormány elleni agitációban komoly szerepe volt Móra Ferencnek is. Szimbólumok című írásában egyrészt a nyomort leplezi le. (Bemutat egy rongyos embert, ki „a magyar szent korona árnyékában haldoklik egy szemétdombon.”⁷⁹) Másrészt a tömeges kivándorlás okozóiról rántotta le a leplet, mikor bemutatott egy a hajóra felkéréz­kedő „ruhátlan embert”, akit „két csendőr kergeti hátulról, az egyik díszmagyarban, monoklival a szemén, kopóval a lábánál, a másik püspöksüvegben...”⁸⁰ Mórának ez az írása — mely február közepén jelent meg — hatásos vádiratot képezett a fennálló rend ellen, melynek a munkapárti kormányzat volt a fő védelmezője.

Az általános sztrájkra való nagyarányú felkészülés során azonban egy komoly hiba jelentkezett. 1912 október—novembertől eltérően most a béke problémájával alig foglalkoztak. Nem vették figyelembe a külpolitikai helyzet megváltozását: a Balkánon februárban ismét kitört az ellenségeskedések, és a Monarchia — ha pillanatnyilag nem is lép fel provokálóan — csak lesi az alkalmat, hogy fegyveresen beavatkozhasson. A béke iránt kevés figyelmet tanúsítottak január—február folyamán Csongrád és Csanád szociáldemokrata és függetlenségi szervezetei. Csupán a köztársaságiak jelentettek dicséretes kivételt. A párt egyik női szervezője: Andrassy Emma tanítónő a Magyar Köztársaság hasábjain felhívta az asszonyokat és lányokat: csatlakozzanak a mozgalomhoz, férjeik és gyerekeik érdekében is, akiket „ha a császár parancsolja, elviszik ágyúütötteknek.”⁸¹ A február 2-i hódmezővásárhelyi és 14-i szegedi gyűléseken a köztársasági szónokok céloztak a Monarchia őszi kardcsörtetésére, és arra, hogy Bécs magatartása most is veszélyt jelent a békére.⁸²

A Nagy György-féle párt aktivitása 1913 elején is elég élénk volt. Ebben az időszakban a Tiszatájon több helyen elérkezettnek látták az időt a szervezetek formális megalakítására is. Makón január 26-án került sor a hivatalos zászlóbontásra. (Nem hivatalosan már hónapok óta élénken tevékenykedtek, sok hívük volt a városban és tevékenységüket egy ún. „republikánus asztaltársaság” irányította.) 26-án a helyi vezetők először Espersit lakásán tanácskoztak, aztán mentek a meghirdetett helyre: az Érdeky-féle vendéglőbe. Itt már csendőrök várták őket. Alig, hogy az összejövetel megnyílt és Espersit, valamint az erre az alkalomra ide érkezett Nagy György pohárköszöntőt mondtak, — a hatóság azonnal feloszlatta a gyűlést.⁸³ Elkéstek azonban a betiltással, mert a helyi pártszervezetet már előzőleg Espersit lakásán megalakították. A csendőri beavatkozás ellen spontán tiltakozás tört ki a városban; aznap este másfél ezres tömeg járta végig az utcákat, a köztársaságot éltetve.⁸⁴ Február 5-én pedig a szegedi szervezet alakult meg. Itt Lévay Ferenc ügyvéd lett a párt helyi vezetője.⁸⁵

⁷⁶ Szegedi Napló 1913. február 19.

⁷⁷ Szegedi Napló 1913. február 16. Makói Független Újság 1913. február 23.

⁷⁸ Bónis i. m. 96. l.

⁷⁹ *Móra Ferenc* i. m. 457. l. (Az írás eredetileg a Szegedi Napló 1913. február 16-i számában jelent meg.)

⁸⁰ U. o.

⁸¹ Magyar Köztársaság 1913. január 14. 7. l.

⁸² OLBMR 1913/217.

⁸³ U. o.

⁸⁴ U. o.

⁸⁵ *Bónis* i. m. 57. l.

Február elején a köztársasági párt nagy erkölcsi győzelmet aratott. Szegeden ugyanis ekkor volt Nagy György bírósági tárgyalása. „Izgatással” és néhány más — elég mondvacsinált — váddal illették. A tárgyaláson Nagy György bátran védte republikánus elveit.⁸⁶ Az esküdtbíróság — mely helyi iparosokból állt és elnöke a haladó gondolkodású Berger Mór volt — egyhangúlag felmentette a köztársaságiak vezérét.⁸⁷ Nagy Györgyöt megjelent hívei megjelénézték, majd a Tisza-szállóban valóságos kis ünnepélyt rendeztek tiszteletére.⁸⁸ Érdekes megjegyezni, hogy a szegedi pert nemcsak az ország haladó közvéleménye figyelte, hanem annak híre még Bécsbe is eljutott. A háborús uszító Ferenc Ferdinánd-klikket Nagy György erkölcsi sikere kellemetlenül érintette. Február 10-én már panaszt akartak benyújtani a szegedi bíróság ellen (!), „nemcsak azért, mert a vádlott büntetlenül távozott, hanem különösen azért, mert ezzel az esküdtszéki tárgyalással a széles tömegek figyelmét felhívták országszerte a republikánus mozgalomra.”⁸⁹ (A panaszt aztán mégsem nyújtották be, hanem más eszközökre gondoltak a köztársaságiak ellen.)⁹⁰

A mozgalom az ország más részein is aktívan tevékenykedett. Februárban a párt fellépett a budapesti ferencvárosi kerületi választásokon is.⁹¹ Mozgalmuk külföldi visszhangja egyre nagyobb lett. Különösen élénk propagandát fejtett ki párizsi fiók-szervezetük.⁹² Februárban az Egyesült Államok földjén megalakult újabb fiók-szervezetek üdvözölték a hódmezővásárhelyi pártközpontot.⁹³ Február 17-én az Olasz Köztársasági Párt vezetőségének levele érkezett meg, melyben nagyrabecsüléséről biztosította a magyar republikánusokat.⁹⁴ Nagy György pártjának külföldi kapcsolatai időnként a Monarchia diplomáciai képviselőit is zavarták. Így márciusban a köztársaságiak párizsi fiók-szervezete tiltakozott a Monarchia ottani követségének magyarellenes magatartása ellen.⁹⁵

Ferenc Ferdinándék klikkje ebben az időszakban is vigyázó szemeket vetett Hódmezővásárhelyre. Egy február 17-i jelentésük a köztársasági eszme terjedése miatt panaszkodott. „Az eszme gazdag táptalajra talál Magyarországon mai politikai viszonyai között” — állapította meg.⁹⁶ „Túlságosnak” vélte a jelentés a magyar sajtószabadságot. Aggodalommal emelte ki a mozgalom külföldi visszhangját; „speciálisan Franciaországban és Olaszországban kísérik érdeklődéssel”. Végül kifejezte meggyőződését: meg kell találni a megoldást, hogy „ezt a terjedő republikánus szervezkedést a császári és királyi kormányok minden rendelkezésükre álló eszközzel leküzdjék és elnyomják.”⁹⁷ Ferenc Ferdinándék a budapesti munkapárti kormányt is figyelmeztették, hogy erélyes intézkedésekre van szükség, mind az általános sztrájk elhárítására, mind a republikánusok elnyomására.⁹⁸ Tiszáék és Lukácsék (akárcsak előzőleg ősszel) most sem utasították el nyílt beavatkozást hazánk belügyeibe...

Március elején kritikus napok következtek be. Már nem sok idő választotta el az általános sztrájk tervezett kezdetétől. A haladó erők Csanádban és Csongrádon

⁸⁶ Szegedi Friss Újság 1913. február 7.

⁸⁷ *Bónis* i. m. 63—64. l.

⁸⁸ MKFF 1913. 1014.

⁸⁹ U. o.

⁹⁰ Tervük az volt, hogy a magyar kormányzat lépjen fel erőszakkal a köztársaságiak ellen. Erre később Makón sor is került. (Erről a következő fejezetben lesz szó.)

⁹¹ OLBMR 1913/217.

⁹² Magyar Köztársaság 1913. január 14. 17—18. l. és 1913. március 14. 29. l.

⁹³ Magyar Közt. 1913. március 14. 28—29. l.

⁹⁴ Magyar Közt. 1913. március 14. 2—3. l.

⁹⁵ OLBMR 1913/217.

⁹⁶ MKFF 1913. 5746.

⁹⁷ U. o.

⁹⁸ MKFF 1913. 1366. és 1568.

is fokozták előkészületeiket. Itt is elterjedtek azok a röpiratok, melyekben a választójogi szövetség a polgárokat és „polgárosszonyokat” kérte: „A sztrájk napjain lobogózatok fel, díszítsétek ki ablakaitokat! Zárjátok be az üzleteket! A munkásság értetek... küzd!”⁹⁹ A „Katonák! Proletártestvérek! kezdetű antimilitarista röpirat ezekben a napokban az itteni kaszárnyákba is eljutott.¹⁰⁰ A március 2-i gyűlések Szegeden és Szentesen a mozgalomra készülők elszántságát fejezték ki. A résztvevő függetlenségi és köztársasági polgárok és értelmiségiek a szocialista munkásságot harci szolidaritásukról biztosították.¹⁰¹ Ugyanakkor azonban a hatalmon levők is készültek a várható összecsapásra. Csongrád és Csanád megyékben is készenlétbe helyezték a karhatalmat.¹⁰²

Miközben így teltek március izgalmas első napjai, a tömegek még nem is sejtették, hogy közben a fővárosban a kulisszák mögött már javában folyik az alkudozás a sztrájk elhalasztásáról. Március 5-én jelent meg a Szociáldemokrata Párt országos vezetőségének nyilatkozata, mely közölte: elmarad a tervezett nagy mozgalom.¹⁰³ Kétségtelen, hogy e lépésnek megvolt a maga objektív oka. Az adott körülmények között az erősen felkészült karhatalmi erőkkel való nyílt összecsapást megkockáztatni nem lehetett. Mégis ez a lépés általános elkeseredést és kiábrándulást keltett a munkások körében Csongrád és Csanád megyékben is. Március 9-én országsszerte gyűlések voltak a szociáldemokrata szervezetekben. Aznap Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes, Makó és Csongrád SZDP-tagságának „magyarázták meg” vezetőik: miért kellett lefűjni azt a nagy sztrájkot, mire heteken át oly lelkesen készültek?¹⁰⁴ Igaz, a március 9-i gyűlések után a szervezetekben a nyugalom helyreállt, de a csalódás és a kiábrándultság továbbra is nagy maradt.

V

Az általános sztrájk bukása március elején súlyos csapást mért a tömegek mozgalmára hazánkban. Kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy a következő időszakban a széles néprétegek politikai aktivitása hanyatlott. Kétségtelen, hogy a szociáldemokraták és a függetlenségeik igen kényelmetlen helyzetben voltak ezekben a hetekben. Hiába hirdették, hogy „az igazi nagy küzdelem, mely elsöpri Tiszáékat, még hátra van”¹⁰⁵ — a meglehetősen csalódott tömegek most kevesebb hitelt adtak szavaiknak, mint februárban. A kormány pedig kezdte már fölényesen kezelni az ellenzéki csoportokat, mert érezte: az általános sztrájk elmaradásával hatalmas győzelemhez jutott.

Jött a március 15-i nemzeti ünnep. Más körülmények között ez kitűnő alkalom lett volna kormányellenes megmozdulásokra. Most azonban ez nem volt lehetséges. Az ünnep másnapján 16-án, (mely vasárnapra esett) országosan sor került néhány vérszegény megmozdulásra. A Tiszatájon azonban egyedül Makón volt aznap gyűlés. Ezt a szocialisták és a polgári demokratikus pártok közösen rendezték, és mintegy háromezren vettek rajta részt.¹⁰⁶ Itt azonban nem volt semmi különös. Elhangzott

⁹⁹ Pesti Napló 1913. február 28.

¹⁰⁰ OLBMR 1913/262.

¹⁰¹ Pesti Napló és Népszava 1913. március 4.

¹⁰² OLBMR 1913/262.

¹⁰³ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai IV. kötet I. rész 1907—1914. Bp. 1966. Kossuth Kiadó 605. l.

¹⁰⁴ PTIA A. XV. 1(1907)3.

¹⁰⁵ Makói Független Újság 1913. március 13.

¹⁰⁶ Népszava 1913. március 18.

számos frázis „kormányzat elleni elszánt harcról”, és a választójogi küzdelem fontosságáról, ez azonban most egyáltalán nem volt hatásos. A következő hetekben mind a szociáldemokraták, mind a Károlyi-párt itteni szervezetei meglehetősen passzívítást tanúsítottak. Mintegy egy hónapon át egyetlen gyűlésre sem került sor Csongrádban és Csanádban. Az egyedüli említésreméltó akció az volt ekkoriban, hogy április 8-án a Csanád megyei törvényhatósági közgyűlés (a függetlenségek kezdeményezésére) elítélte a budapesti Lukács-kormány törvénysértéseit és bizalmatlanságot szavazott neki.¹⁰⁷ E határozatnak azonban — az adott erőviszonyok között — csupán erkölcsi jelentősége lehetett.

Ezekben a hetekben egyedül a köztársasági párt fejtett ki komolyabb aktivitást. Az általános sztrájk bukása Nagy Györgyékét nem sújtotta közvetlenül, mert annak leszerelésében (eltérően a szociáldemokraták és a függetlenségek országos vezetőségétől) nekik nem volt szerepük. Így a tömegek csalódása őket nem érintette. Március 9-én Nagy György két helyen is beszédet mondott.¹⁰⁸ Március 15-én is két Szolnok megyei városban jelent meg a pártvezér.¹⁰⁹ Általában megfigyelhető, hogy a republikánusok e nap szabadságharcos jelentőségét igyekeztek jól kihasználni. Folyóiratuk márciusi számában Ady „Rohanunk a forradalomba” című költeményét közölte.¹¹⁰ Ugyanaz a szám hozta a köztársaságiak egy Csongrád megyei költőnőjének: Galgóczy Adélnak „Rabláncos ország” című versét. Ennek egyik részlete így hangzott:

„Golyósúvités, fegyvercsattogás,
Bérencpribékek kurjantó hada,
Mínthogyha félve meglapulna már,
Mínta viharvisszhangot hallana...
Ti szolgabéren tengő porkolábok
Nem érzitek, hogy itt jön már a vég?
Halló — rabláncos ország, üdvözöllek!
Halló! A fegyver nincs kifenne még?”¹¹¹

Ez a (különben nem túlnagy művészi értékű) vers elég harcias hangon íródott. A verssorok végén ismétlődő „Halló! A fegyver nincs kifenne még?” és más kitételei egy esetleges új Habsburg-ellenes szabadságharcra céloznak. Galgóczy költeménye kétségtelenül lázító hatást gyakorolt olvasóira. Nem forradalmi azonban ez a vers, (minden látszat ellenére) inkább szónokias frázisosság fejeződik ki benne. Ez pedig nem véletlen jelenség. Hűen tükrözi a köztársasági párt Nagy György-féle vezetésének egyik alapvető hibáját: nagyhangú frázisokkal akarták helyettesíteni az igazi forradalmi tetteket...

A republikánusok körében március végén lázas készülődés folyt már a párt országos kongresszusára. Ezt április 14-én Makón kívánták megrendezni. (A dátum nem véletlen. Ezzel is emlékeztetni kívántak az 1849-es trónfosztás évfordulójára.) Az ez alkalomra kiadott meghívó felsorolja a párt már megalakult hazai és külföldi szervezeteit. A kongresszus híre általában fokozta a helyi szervezetek aktivitását. Átérezték e tanácskozás jelentőségét. (A szervező bizottság makói címére április 14-ig összesen 276 üdvözlő távirat érkezett az ország különböző részeiről és külföldről.)¹¹² Ezekben a hetekben sok új tag lépett be a pártba. Sajnos, a szervezetekben

¹⁰⁷ Pesti Napló 1913. április 9.

¹⁰⁸ OLBMR 1913/217.

¹⁰⁹ Magyar Közt. 1913. április 14. 39. l.

¹¹⁰ Magyar Közt. 1913. március 14. 15—16. l.

¹¹¹ Magyar Közt. 1913. március 14. 17—18. l.

¹¹² Bónis i. m. 58—60. l.

elég jóhiszeműen fogadtak minden jelentkezőt. Hiányzott a kellő éberség. Így tudta a rendőrség az egyik detektívet: Adorján Jeromost (Löwy Jakab álnéven) beépíteni a mozgalomba, ki aztán rendszeresen tudott Szegedről és Makóról kémjelentéseket küldeni.¹¹³

„Igen veszélyes mozgalom erősödik meg, mely az alacsonyabb néposztály körében hirdeti az eszmét” —jelentette a republikánusokról a makói rendőrség.¹¹⁴ Ilyen és ehhez hasonló jelentések már hónapok óta rendszeresen futottak be a belügy-minisztériumba különböző vidékekről.¹¹⁵ Március végén a már megerősödött kormányzat (nem utolsósorban Ferenc Ferdinándék sürgetésére)¹¹⁶ elhatározta: leszámol a köztársasági párttal. Erre a hatalmasok titokban készültek. A leszámolást éppen a kongresszus alkalmából akarták végrehajtani. Már mintegy három héttel előtte: március 29-én megjött a bizalmas utasítás a Csanád megyei hatóságoknak erre vonatkozólag.¹¹⁷ Zártkörű tanácskozásokon kidolgozták a kongresszus szétzavarásának tervét. A makói karhatalmi erőket fokozatosan növelték. Április 13-án nagyszámú csendőri erősítés is érkezett a városba.¹¹⁸

A köztársaságiak még nem sejtettek semmit az ellenük készülõ merényletről. Az ország különböző vidékeiről lelkes hangulatban érkeztek százával a kongresszus küldöttei (foglalkozás szerint főként ügyvédek, iparosok, lelkészek és pedagógusok).¹¹⁹ Április 13-án (a kongresszus megnyitásának előestéjén) délután érkezett vonattal a párt országos vezetősége Makóra. Lelkes tömeg fogadta őket az állomáson. Még ekkor nem történt incidens. A hatóság megvárta, míg a sötétség leszáll. A helyi Érdeky-vendéglőben rendeztek ekkor a köztársaságiak ismerkedési estet. Ennek kellemes hangulatát zavarta meg mintegy 30 rendőr érkezése, kik bejelentették, hogy az összejövetelt feloszlatják.¹²⁰ A megjelent republikánusokat megdöbbenetette e durva beavatkozás. Átmentek az Otthon kávéházba. Itt folytatták az összejövetelt. Ennek során Papp Gyula makói ügyvéd a következő nótát énekelt el:

„Kinek nincsen kinnugató kutyája,
Menjen el a Habsburgok udvarába,
Mondja el a Zsófiának magának,
Adjon egyet kölykeiből kinnugató kutyának...”¹²¹

Zsófia mellett a Habsburg-ház más tagjait sem kímélték az összejövetelt alkalmi versmondói. A spontán lelkes hangulatot csak fokozta Koncz Béla szabósegéd, ki lázító kiáltványt olvasott fel, a végén „Le a zsanokkal! Éljen a köztársaság!” felkiáltással. Ám a rendőrség (a besúgó Adorján révén) erről is hamarosan tudomást szerzett. Rendőrök és detektívek hatoltak be a kávéházba, és ezt az összejövetelt is szétzavarták.¹²²

Ilyen előzmények után elég baljóslatú hangulatban kezdődött április 14. A republikánus küldöttek rossz előérzete nem volt alaptalan. Amint ugyanis a kongresszus résztvevői összegyűltek a kijelölt helyen, rendőrök jelentek meg, közölve, hogy az országos tanácskozást betiltották.¹²³ A küldöttek kénytelenek voltak távozni.

¹¹³ *Bónis* i. m. 58. l.

¹¹⁴ OLBMR 1913/217.

¹¹⁵ U. o.

¹¹⁶ MKFF 1913. 1014. és 5746.

¹¹⁷ OLBMR 1913/217.

¹¹⁸ U. o.

¹¹⁹ U. o.

¹²⁰ U. o.

¹²¹ U. o.

¹²² U. o.

¹²³ U. o.

Szuronyok és kardlapok sokaságával nem lehetett szembeszállniuk. A párt vezetői azonban találékonyak voltak. Espersit János lakására mentek mintegy negyvenen. Itt először a hatósági terror ellen tiltakozó határozatot hoztak. Utána pedig elfogadták a köztársasági párt programját. Sajnos a hatóság ébersége itt is megzavarta őket. Espersit lakásába 32 rendőr és csendőr tört be. Fellépésük olyan durva volt, hogy az egyik köztársasági vezető: Purjesz Mór makói újságíró a szuronytól megsebesült.¹²⁴ A republikánusok közül hatot: Nagy Györgyöt, Espersitet, Kalmárt, Ormost, Kolonicsot, és Szabó Imrét letartóztatták, de később szabadlábra helyezték őket.¹²⁵

Közben a hatósági terror közismertté vált a városban. Makó lakossága felháborodással fogadta ennek hírért. Aznap, 14-én spontán tüntetés indult. „Le az önkénnyel! Éljen a köztársaság!” — kiáltották a felvonulók. A rendőrség épülete elé érve a tömeg már négyezer főt számlált. A megijedt kapitányság két század gyalogos és mintegy 50 lovas csendőrt vetett harcba ellenük. Kardlap és golyó segítségével oszlatták fel a tömeget. Közben sok sebesülés történt és a helyszínen sokakat letartóztattak.¹²⁶ Aznap délután és másnap Makón valóságos ostromállapot uralkodott. Fegyveres járőrök cirkáltak a város különböző helyein, feloszlattva minden csoportosulást.¹²⁷ Olyan nyomott hangulat uralkodott itt napokig, mintha ellenség szállta volna meg Makót. Az úri rend állama itt április 14-én felrugta a törvényesség látszatát és megmutatta igazi arcát.

A makói terror országos felháborodást keltett. Április 14. után egy héten keresztül ez a város került az érdeklődés középpontjába. Makó jelképe lett a Tisza-féle erőszaknak. „A monarchikus elv szuronyokon nyugszik Magyarországon”¹²⁸ — állapította meg joggal a Népszava. Másik alkalommal a lap ezt írta a makói terrorról: „Ez az eljárás határozottan arra az üldözésre emlékeztet bennünket, amelynek során pártunk vezetőségi tagjait... ítélék el és toloncolták ki Budapestről.”¹²⁹ „Az önkényt mindnyájan határozottan elítéljük”¹³⁰ — így vélekedett a függetlenségi párt fővárosi sajtója. A polgári radikálisok vezetője: Jászi Oszkár április 20-án írt cikket „Magyar republikánusok” címmel, melyben ő is elítélte a Makón alkalmazott hatósági terrort¹³¹ Írásában azonban kifejezte, hogy a köztársaság jelszavát az adott időpontban nem helyesli. Az ország demokratikus átalakulását fontosabbnak és sürgősebbnek vélte, mint az államforma megváltoztatását. („Jászi ... a célt összetéveszti az eszközzel”¹³² — válaszoltak erre a republikánusok. A vitában egyiknek sem volt teljesen igaza, mert a kettőt: a demokratikus társadalmi haladást és a köztársasági államformát egymástól elkülöníteni nem lehetett.) Maga Ady Endre is tisztelettel tekintett az önkény által sújtott köztársaságiakra. „Csillagos vén csatalovak” című versében írja:

„....Még akkor nem volt hősi bajnok
Se Ferencváros, se Makó.”¹³³

Csongrád és Csanád haladó közvéleménye is elítélte a makói kongresszus elleni erőszakot. „Semmiel sem igazolható, gyalázatos önkény volt ez.”¹³⁴ „Elítéljük

¹²⁴ *Bónis* i. m. 60. l.

¹²⁵ Magyar Köztársaság 1913. április 14. 4. l. (Ez az szám néhány napos késéssel jelent meg.)

¹²⁶ Magyar Közt. 1913. április 14. 5. l.

¹²⁷ Népszava 1913. április 15—16.

¹²⁸ Népszava 1913. április 15.

¹²⁹ Népszava 1913. április 16.

¹³⁰ Magyarország 1913. április 16.

¹³¹ Világ 1913. április 20.

¹³² Magyar Közt. 1913. május 14. 22—24. l.

¹³³ *Ady Endre: Összes versei.* Bp. 1950. Franklin 453. l.

¹³⁴ Makói Független Újság 1913. április 15.

a brutalitást”¹³⁵ „Makón sárba tiporták a törvényeket”¹³⁶. Ilyen kommentárokat fűzött az eseményhez az itteni haladó sajtó. Makón a városi képviselőtestület (melynek többsége Károlyi-pártiakból állott) határozatot hozott, melynek értelmében a rendőrkapitány ellen fegyelmi eljárást indít.¹³⁷ (A megye kormánypárti alispánja azonban később beavatkozott. Így a rendőrkapitány mentesült a fegyelmi büntetés-től.) Szegeden az ügyvédi kamara írt az igazságügyminiszternek, melyben tiltakozott a makói törvénytelen erőszak ellen.¹³⁸ (Mondani sem kell azonban, hogy a kormány — mely a köztársaságiak elleni brutális eljárásnak értelmi szerzője volt — nem sokat adott e tiltakozásokra.)

Április 14-én (mint már szó volt róla) a párt vezetői Espersit lakásán tartott illegális gyűléseken elfogadták a párt programját. (Ezt májusban hozták folyóiratukban nyilvánosságra)¹³⁹ A program sok haladó követelést tartalmazott. Az önálló külügy, a magyar ipar javára szolgáló védővámok hazánk politikai és gazdasági függetlenségét célozták. Érdekes a III. programpont, mely „önálló néphadsereget” követelt. (Kár, hogy ezt pontosabban nem írták körül. Ez a jelszó azonban még így is látító hatású volt.) Az általános, titkos választójog haladó követelését is hangoztatta, de „nemzeti cenzussal”: csak magyar nyelvtudással rendelkező egyént illet szavazati jog szerintük.¹⁴⁰ (Itt a párt nacionalizmusa nyilvánult meg, hiszen ez a megszorítás az akkori országban élő nemzetiségeket sújtotta volna.) Ezenkívül a felsőház eltörlése, az egyház és állam különválasztása és még néhány haladó követelés is szerepelt a programban. Kimaradtak azonban belőle fontos gazdasági és társadalmi reformkövetelések. (Így például a nagybirtokrendszer eltörléséről sem volt benne szó.) Általában megállapítható, hogy a makói program jól tükrözi a köztársasági párt haladó mivoltát, de egyúttal annak korlátait is.

VI

A makói szomorú szenzáció hullámai hamar elültek. Ennek oka a külpolitika váratlan sötét fordulata volt. 1913. április végén a Balkánon a kis népek és a török birodalom között ugyan létrejött a fegyverszünet, de ekkor a Monarchia lépett fel provokatív módon. Szkutari albán város elfoglalása ürügyén fegyveres beavatkozással fenyegetőzött a délszláv népek ellen. A szkutari válság az egész nemzetközi diplomáciát foglalkoztatta. Ez az ügy a Monarchia agresszív magatartása miatt világháború kirobbanását „veszélyét idézte fel. Hazánk közvéleménye tiltakozott a Ferenc Ferdinánd-klikk kardcsörtetése ellen. A béke ügye — 1912. őszéhez hasonlóan — most ismét a figyelem középpontjába került.

A szkutari válság megerősítette a háborúellenes tiltakozó hangulatot Csongrádban és Csanádon is. Az itteni munkásszervezetek is felismerték, hogy a béke kérdése most az elsődleges. A hódmezővásárhelyi pártszervezet április végén több össze-
jövetelel tiltakozott a Monarchia militarista körei által felidézett háborús veszély ellen.¹⁴¹ Ez jellemző a szociáldemokraták magatartására ezekben a napokban Szegeden és más itteni városokban is.¹⁴² A függetlenségi sajtó is kiállt a háborús tervek

¹³⁵ Makói Hírlap 1913. április 17.

¹³⁶ Szegedi Napló 1913. április 16.

¹³⁷ *Bónis* i. m. 60. l.

¹³⁸ U. o.

¹³⁹ Magyar Közt. 1913. április 14. 6—7. l.

¹⁴⁰ *Bónis* i. m. 101—102. l.

¹⁴¹ PTIA A. XV. 1(1907)3.

¹⁴² Szegedi Napló 1913. május 1.

ellen. „Nincs szükségünk arra, hogy fiaink vérével áztassuk a Balkán szikláit”¹⁴³ — írta egy jellemző kommentár. A köztársaságiak pedig joggal bírálták azt, hogy a parlamenti ellenzéki pártok vezetősége most a béke kérdésében passzivitást tanúsítanak. „A magyar közéletbe — írta egy cikkében Nagy György — férfiak kellene, kik hinni tudnak, kik cselekedni mernek. Mondjuk ki őszintén a keserű igazságot: a fórum mai ellenzéke siralmasan gyenge, hervadt akarató. Tisza és Lukács bűnbandája kegyetlenül fosztogatja a nemzetet. Hol az ellenzéki ököl, mely közéjük sújtson? A nagyhatalmi hóbort véres vágóhídra viszi a magyar anyák gyermekeit. Hol az ellenzéknek lázadó tiltakozása?”¹⁴⁴

Eljött május 1. A hagyományos munkásünnepet a magyar proletárok 1913-ban mindenütt háborúellenes tiltakozásra használták fel. Ez érvényesült Csongrád és Csanád megyékben is. „Békét akarunk!” „Nekünk jog kell és nem Szkutari!” — ilyen jelszavakkal vonult fel mintegy háromezer munkás Szegeden. A Klauzál-térre vonult a tömeg. Pálffy János SZDP-vezető beszédében a Monarchia háborús külpolitikáját ítélte el. Követelte egyúttal a szavazati jogot a dolgozóknak. Beszédét gyakran szakította félbe a tömeg „Le a háborúval” kiáltása.¹⁴⁵ Hódmezővásárhelyen május 1-én — a pártszervezet jelentése szerint — a „szokottnál is nagyobb tömegben és lelkesedéssel vettek részt elvtársaink a demonstrációban.”¹⁴⁶ Az aznapi ünnepre felvonuló többeszes tömeg (köztük 300 nőmunkás) „Le a háborúval!” „Éljen a világszabadság!” jelszavakat harsogta. A hatóság felfigyelt. e harcos megmozdulásra Mikor az ünnepség megkezdődött, Kiss Sándor szociáldemokrata szónokot figyelmeztette a rendőrség: „ha a háborúról csak egy szót is szól”, felosztatják a gyűlést.¹⁴⁷ Beszédében tehát nem említhette a béke kérdését, de a tömeg közben állandóan kiáltotta: „Le a háborúval!” A lelkes hangulatot csak fokozta, hogy a városban a május 1-i ünnep az új munkásotthon felavatásával kapcsolódott össze.¹⁴⁸ Makón aznap négyezer ember jelent meg. Az erősen antimilitarista hangulatú gyűlésen Zombori Lajos SZDP-bezető beszélt.¹⁴⁹ Földeák községben is megemlékeztek a munkások ünnepéről. Itt Nyisztor György pesti kiküldött volt a szónok, aki a háborút élesen támadta.¹⁵⁰ Kisebb megemlékezések voltak május 1-ről Szentesen és Csongrádon is.¹⁵¹

A május 1-i csongrád-csanádi ünnepségekről érdemes külön kiemelni, hogy országos viszonylatban csak itt került sor aznap a polgári demokratikus csoportok részvételére a munkások megmozdulásán. Hódmezővásárhelyen az ottani köztársaságiak is képviseltették magukat a szocialisták ünnepélyén.¹⁵² Makón a munkások „a polgársággal együtt ünnepeltek”. A 4000 főnyi tömeg jelentős részét a megjelent függetlenségi és köztársaságiak képezték. Részükről is voltak felszólalók az ünnepésen; elítélték a kormány politikáját és a Monarchia által szított háborús veszedelmet.¹⁵³ Földeákon is résztvettek a május 1-i megmozduláson a polgári demokratikus csoportok. Az ünnepély egyik szónoka éppen a köztársasági Espersit János volt,

¹⁴³ Makói Független Újság 1913. április 26.

¹⁴⁴ Magyar Közt. 1913. május 14. 1. l.

¹⁴⁵ Népszava 1913. május 4.

¹⁴⁶ PTIA A. XV. 1(1907)3.

¹⁴⁷ Népszava 1913. május 3.

¹⁴⁸ PTIA A. XV. 1(1907)3.

¹⁴⁹ Népszava 1913. május 5.

¹⁵⁰ Népszava 1913. május 3.

¹⁵¹ Népszava 1913. május 4—5.

¹⁵² Szegedi Napló 1913. május 3.

¹⁵³ Népszava 1913. május 5.

ki a republikánus gondolatok mellett a békéről is beszélt.¹⁵⁴ A csongrád-csanádi polgári baloldal e magatartása elismerést érdemel annál is inkább, mert az országban másutt a függetlenségek és más haladó erők nem használták fel május 1 alkalmát antimilitarista aktivitás kifejtésére.

Érdemes megemlékezni a haladó írók magatartásáról, kik e válságos időszakban felemelték szavukat a békéért. Ady Endre (kit Csongrád és Csanád haladó értelmisége és ifjúsága is nagyon szeretett) május 1-én tette közzé „Az izgága Jézusok” című versét.¹⁵⁵ „Vörös Krisztusoknak izgága tavaszi hadját” várja, s ebben (a rá jellemző szimbólikus módon) arra is céloz, hogy a hatalmon levők most egészen másfajta ellentétes célzatú „hadra” készülnek. Móra Ferenc május 4-én jelentette meg Stikli című írását. Gúnyos hangon céloz arra, hogy új jégkorszak köszönthet be: „Európa sütheti a puskáit, ágyúit, páncélhajóit. Befűthet velük és akkor is Grönland marad. Megfagyaszthatja a királyait, a diplomatáit, és a hadvezéreit.”¹⁵⁶ Ez az írása a gúny fegyverével küzd a militarizmus ellen. A köztársaságiak egyik (egyébként nem túl tehetséges) költője: Hajnóczy Sándor pedig a hódmezővásárhelyi folyóiratban megjelent „Mikor imádkozom” című versében az idegen érdekekért háborúba kergetett magyar fiatalokról ír látomászerűen.¹⁵⁷

„...Mikor önfiamat látom
Idegen lobogót hordva,
Futni tiprón, tűzbe, harcba,
Némán, gyáván, mint egy barom.
„Állj meg, ne fuss, örült sereg,
Hisz hajlékod tiprod vadul!”
Imádkozom, könnyem pereg
És kezem ököbe szorul...”

A szkutari válság szerencsére háború nélkül oldódott meg. Az imperialista hatalmak még nem készültek fel egy világháborúra. Ezért e válságos problémát sikerült megegyezéssel rendezni. Május közepére ilymódon erősen enyhült a nemzetközi feszültség. Az ország közvéleményének figyelme ismét a belpolitikai kérdések felé fordult egyoldalúan. (Megjegyzendő, hogy 1913. április—május folyamán a szkutari válság kapcsán hazánkban nem volt olyan erős a tömegek háborúellenes aktivitása, mint 1912. őszén. Az általános sztrájk leszerelése most nagyon megbosszulta magát...).

Csongrád és Csanád megyékben május hónap folyamán már a politikai rendezvényeken a béke kérdése úgyszólván lekerült a napirendről. Ez jellemző a május 18-i hódmezővásárhelyi gyűlésre is. Itt a szónokok a kormányt támadták, s követelték a törvénytelenségek felszámolását és az általános választójogot.¹⁵⁸ Előzőleg Makó május 15-i városi közgyűlése ítélte el Tiszáék tetteit, főként a köztársasági kongresszus elleni terrort.¹⁵⁹ Május 23-án Szeged munkássága megemlékezett az egy év előtti „vérvörös csütörtök” évfordulójáról, s ezen ünnepség keretében az elmúlt esztendő munkáját is értékelték.¹⁶⁰ Sajnos, ezekben a hetekben e vidék szocialistái részéről más megmozdulásra nem is került sor.

¹⁵⁴ Népszava 1913. május 3.

¹⁵⁵ Népszava 1913. május 1.

¹⁵⁶ Móra i. m. 465. l. (Ez a cikk a Szegedi Naplóban május 4-én jelent meg.)

¹⁵⁷ Magyar Közt. 1913. május 14. 25. l.

¹⁵⁸ Pesti Napló 1913. május 20.

¹⁵⁹ Makói Független Újság 1913. május 16.

¹⁶⁰ Népszava 1913. május 28.

Ami a köztársasági pártot illeti, a makói terror kétségtelenül súlyos csapást mért a mozgalomra. A hanyatlás azonban nem mutatkozott közvetlenül utána. Ellenkezőleg: a hatósági terror utáni héten az országban 753 új tag lépett be a pártba.¹⁶¹ A Csongrád megyei taglétszám is nőtt, átmenetileg, sőt újabb helyen alakultak szervezetei. Így május első felében Szentesen következett be a zászlóbontás hivatalosan. Az itteni pártszervezet vezetője Kótai Pál lett.¹⁶² Június elején történt meg ugyanez Hódmezővásárhelyen. (A helyi szervezet „díszelnöke” Kovács József itteni téglagyáros, míg elnöke Szabó Imre lett.)¹⁶³ Első pillanatra furcsának látszik, hogy éppen Hódmezővásárhelyen, a párt központjában alakult meg legkésőbb a szervezet. Ez azonban nem volt véletlen. „Szándékosan hagyták ezt későbbre hogy a pártnak ne adjanak provinciális jelleget.”¹⁶⁴

„Ha lángtengereken, ha szuronyerdőkön át is, de diadalra kell vinnünk Kossuth Lajos eszméinek zászlaját”¹⁶⁵ — hirdette Nagy György május közepén. Sajnos, ez az adott esetben nagyhangú frázis volt, mely bizony kevés reális alappal rendelkezett. A hatósági nyomás egyre súlyosabb lett a köztársaságiakra. Nyilvános gyűléseket nem tarthattak, mert azt a rendőrség egyre-másra tiltotta be.¹⁶⁶ Ebben csak megerősítette a hatóságokat az a (Csongrádba és Csanádba is elküldött) belügyminisztériumi utasítás, mely a mozgalom erélyes üldözését írta elő, mondván, hogy „maga a köztársasági párthoz való tartozás nem más, mint ellenszegülés a fennálló rend ellen, maga az eszme pedig kifejezetten az alkotmányos államforma erőszakos megváltoztatását célozza.”¹⁶⁷ 1913. júniusában már erősen megmutatkozott a republikánus mozgalom hanyatlása országszerte.¹⁶⁸

Május 30-án megtörtént a békekötés a Balkánon. Egyelőre 14 hónappal elhalasztódott a Monarchia fegyveres beavatkozása. Alig érkezett meg a békekötés megnyugtató híre, — néhánynapra rá a magyar belpolitika új szenzációja kötötte le máris a közfigyelmet. Lukács László munkapárti miniszterelnök ugyanis június 3-án a budapesti esküdtszéken elvesztett egy pert: Kimondotta a bíróság, hogy Désy Zoltán képviselő (aki sikkasztással vádolta őt) nem rágalmazó. Emiatt a miniszterelnök lehetetlen helyzetbe került és kénytelen volt lemondani. Lukács bukását örömujjongással fogadta a baloldali közvélemény Csongrád-Csanádon is.¹⁶⁹ A köztársaságiak is nagy elégtétellel fogadták az esetet. „A király miniszterelnöke: tolvaj — írta Ormos Ede a vásárhelyi folyóiratban — Éljen a köztársaság!... Így agitál a király a köztársaságért!”¹⁷⁰ Ám az örömet hamarosan a felháborodás váltotta fel, amikor köztudomású lett, hogy Lukács utódjául magát Tisza Istvánt, a reakció fővezérét kívánják megtenni. E vidék baloldali közvéleménye is tiltakozott „a geszti bolond” miniszterelnöki kinevezése ellen.¹⁷¹ Június 8-án az országos tüntetések között volt a szegedi is. Itt a szocialisták, függetlenségiék és köztársaságiak ezúttal is együtt tüntettek Tisza ellen.¹⁷² Ám június 10-én mégis e közgyűlölt személy lett a kormány feje. Ezzel kétségtelenül a reakció megerősítette hadállásait, s ez nyomasztóan hatott a következő időszak belpolitikai életére.

¹⁶¹ Népszava 1913. április 18.

¹⁶² Magyar Köztársaság 1913. május 14. 18—20. l.

¹⁶³ *Bónis* i. m. 61. l.

¹⁶⁴ U. o.

¹⁶⁵ Magyar Köztársaság 1913. május 14. 4. l.

¹⁶⁶ OLBMR 1913/217.

¹⁶⁷ U. o.

¹⁶⁸ U. o.

¹⁶⁹ Szegedi Napló és Makói Független Újság 1913. június 4.

¹⁷⁰ Magyar Köztársaság 1913. június 14. 1. l.

¹⁷¹ Szegedi Napló 1913. június 7—8. és Makói Független Újság 1913. június 6—7—8—10.

¹⁷² Szegedi Napló 1913. június 10.

Az 1912. október és 1913. június közötti időszak Csongrád és Csanád megyékben országos átlagon felül mozgalmas volt. Értékelve e nyolc hónap eseményeit, a következők állapíthatók meg:

1. 1912/13. folyamán sokat foglalkoztak ezen a vidéken is a béke kérdésével. Csongrád-Csanádon ez volt az első békemozgalom. Különösen erősek voltak itt a háborúellenes akciók 1912. november 17—24. és 1913. május 1. folyamán. Érdemes kiemelni, hogy a béke kérdésével foglalkozott sok írásában Móra Ferenc, egyes kisebb helyi költők verseikben és egy itt készített riportjában Móricz Zsigmond.

2. 1912. október és 1913. június között Csongrád-Csanád megyék szép példát mutattak a munkásosztály és a haladó polgárság összefogására. A szocialistákkal együtt küzdöttek a függetlenségek és a köztársaságiak a demokratikus jogokért és a békéért. A baloldali erőknek ez az összefogása egyébként ekkor országosan is megvalósult. Alapvető hibája volt ennek a szövetségnek, hogy a munkásosztály benne alárendelt szerepet játszott. Csongrád-Csanádban ez a fogyatékoság kevésbé feltűnően jelentkezett.

3. Az egész dualizmus időszakában még soha olyan erős nem volt a köztársaság követelése, mint éppen 1912/13. folyamán. A republikánus párt e nyolc hónap folyamán igen figyelemreméltó aktivitást fejtett ki. Külön kiemelendő, hogy a mozgalom központja éppen ezen a vidéken volt. Ezért a köztársasági tevékenysége által az 1912/13. évi csongrád-csanádi mozgalmak jelentősége túlnő a helyi provinciális kereteken és országos méretekben is figyelmet érdemel. Nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy az első világháború előtti időszakban még talán soha nem fordult annyira a külföld figyelmé Csongrád-Csanád felé, mint éppen e nyolc hónap folyamán. Bécs, Párizs, Róma érdeklődése e vidék iránt szintén a köztársasági mozgalomnak köszönhető.

A munkásság és a polgári demokratikus erők 1912. október és 1913. június közötti tevékenysége szerves részét képezi Csongrád-Csanád haladó múltjának. A békéért, a szabadságjogokért, a független köztársaságért vívott küzdelem (minden közben felmerülő hiba ellenére) elismerést érdemel. Értékes (bár eddig kevésbé ismert) haladó hagyománya ez ennek a vidéknek. Méltó tehát arra, hogy most, több mint fél évszázaddal utána megbecsüléssel gondoljunk rá vissza.

Merényi László